

М.І. Нагірний
Чернівецький університет

ТРАНСФОРМАЦІЯ СЮЖЕТУ ПРО ГУЛЛІВЕРА В РОМАНІ Е. МАНОВА “ПОДОРОЖ ДО УЇБРОБІЇ”

Сучасний болгарський письменник Еміл Манов. Народився 1918 р. в Софії, закінчив юридичний факультет Софійського університету. 1935 р. почав друкуватися. Брав активну участь в боротьбі проти фашизму. 1941 р. його, як одного з організаторів бойових груп у Софії, було засуджено до пожиттєвого тюремного ув'язнення. З 1944 р. обіймав посаду замісника голови Комітету по культурі, обирався секретарем та заступником голови Спілки болгарських письменників.

Еміл Манов – автор багатьох романів, повістей, оповідань, п'єс та публіцистичних творів, у т.ч. книги “Полонена зграя” (1947; автор визначив її як “тюремна хроніка”), психологічно витончено розробленої повісті “Неймовірна історія” (1957), фантастичних романів “Галактична балада” (1971) та “Подорож до Уїбробії” (1975), публіцистичної книги “Листи з Софії” (1970), п'єс “Совість” (1959), “Вітрина” (1976) та ін. Помер Еміл Манов 30 серпня 1982 року.

Еміл Манов майстерно володіє різними літературними формами, діапазон його можливостей широкий – від витонченої лірики до соціально політичного гротеску, в якому він виявив особливу віртуозність.

В романі “Подорож до Уїбробії” Манов, використовуючи сюжетно-образний матеріал та прийоми англійського сатирика Джонатана Свіфта, автора “Мандрів Гуллівера”, створює оригінальний твір, в якому показане в гротескно-фантастичних замальовках життя суспільства при диктаторських режимах, а також непривабливі форми “культурної революції” в Китаї.

Безпосередній підхід до розгляду трансформації сюжету про Гуллівера на прикладі роману Еміла Манова базується на розробленій А.Р.Волковим теорії традиційних сюжетів та образів [4; 5].

Сам факт звернення автора “Подорожі до Уїбробії” до гулліверівського мотиву говорить про те, що твір-еталон в основі своїй не застарів і відповідає ідейним, психологічним, художнім потребам сучасності, а закладені в ньому філософські проблеми набувають особливої актуальності. З нього запозичують сюжети, мотиви та образи й інші письменники, зокрема угорець Ф.Карінті, “Подорож до Фа-ре-мі-до”. Сюжет в цих творах традиційний, незмінний також номінальний герой. Проте він – “підставна” постать спостерігача й оцінувача сатирично

зображуваних суспільних явищ. Сам Гуллівер не заслуговує на виняткову увагу. Це звичайна людина, прикриття, під яким сховався автор, образ, що дає змогу поєднати реально-життєподібне з умовно-фантастичним.

Оригінально розвиваючи "гулліверівський" мотив, Манов сміливо обновлює традиційний сюжетний матеріал (ТСМ) для аналізу за посередництвом літератури людських відносин та духовних поривань особистості. Автор моделює ситуацію, в якій герої повністю розкривають себе, проявляють свою духовну та моральну природу.

Поля фантастичних бачень, на яких будував свій світ геніальний Свіфт, відвідує герой Еміла Манова, що він, як і його попередник, методично фіксує враження від подорожі. Але, на відміну від Гуллівера, він не англієць-хірург, а зоолог з Болгарії, що побував у вигаданій Свіфтом країні на початку 70-х років ХХ століття.

На суто сюжетному рівні очевидні своєрідні аналогії в обох творах. Так само як і Свіфт, спершу болгарський письменник знайомить читача з початком біографії свого героя Цено Драгоева, "спочатку вчителя зоології та ботаніки, а потім молодого наукового співробітника в одному НДІ". Щоб наповнити одноманітність життя цього науковця новим змістом і дати йому змогу відчувати повноту та радість сімейного життя, Манов одружує свого героя на сорок першому році життя на молодій, двадцятишестирічній Ніколіні (Ліні). Жага дружини до читання книжок про подорожі та пригодницьких романів вилилась у бажання здійснити навколосвітну подорож та відіграла майже фатальну роль в їх подальшій долі. Було вирішено, що така глобальна подорож зекономить багато часу й грошей, замість того, щоб відвідувати по черзі певні місця та повертатись щоразу назад.

Точне датування подій (дія роману відбувається 1970 року), увага до подробиць безперечно йдуть від "Мандрів Гуллівера", які в жанровому відношенні є дотепною пародією на так звані "достовірні подорожі" (*authentic voyages*): "Нова подорож навкруг Землі" В.Демп'єра, "Морський журнал" С.Стермі і, звичайно, "Робінзон Крузо" Д.Дефо. Романи цього жанру були поширені в Англії епохи колоніальної експансії і, як правило, романтизували образи англійських купців-авантюристів [8, с.132].

Свіфт пародіює як сюжетну канву і композиційні вузли подібних творів, так і професійний морський жаргон. Манов теж перепрошує читача за те, що його герой однобоко і тенденційно зупиняється в своєму щоденнику лише на крамницях, злодіях, на певній історичній нісенітниці та сучасному свинстві. Вустами героя Манов нагадує, що "смирненно хоче наслідувати традиції вітчизняних нарисів про подорожі за кордон і буде притримуватися тільки фактів" [9, с.189].

Цено здійснює свою подорож в гулліверівському віці (на час четвертої подорожі Гулліверові теж за сорок). Але, все ж, було б перебільшенням

говорити про цілковиту схожість світосприймання двома головними героями та адекватність їх оцінок з огляду на велику різницю в часі.

Увівши в сюжет твору Ніколіну, Еміл Манов подвоює кількість болгарських гулліверів. Образ Гуллівера у Манова, так би мовити, роздвоюється (Гуллівер-чоловік, Гуллівер-жінка). На цьому побудовані відмінності чоловічого і жіночого сприйняття, а також це дає можливість більш "стереоскопічно" висвітлювати уїбробську дійсність тощо. Цим самим Манов зробив свій внесок в розвиток "гулліверівської" теми – його роман є прикладом сімейної гулліверіади.

Зав'язка-катастрофа у Манова модернізована відповідно з епохою та науково-технічним прогресом. Молоде подружжя подорожує по Європі, США. Далі на літаку "Локхід-1011" вони вилетіли на Гавайські острови. Під час польоту автор іронізує з приводу технічного прогресу людства: "туди, куди колись парусні кораблі плвли впродовж місяців, щоб доставити дикунам буси, вензахворювання та горілку, ми прилетимо всього за декілька годин. І я відчуваю гордість за вищезгадане людство" [9,с.190]. Але гордість автора за прогресуюче людство була затьмарена аварією "Локхіда". Однак, упавши з висоти 10 000 метрів у води океану, головні герої випадково залишаються живими, бо біля самісінької води порив урагану уповільнив їх падіння. В пригоді став також хвіст літака, що впав неподалік. Чотири дні їх носило по океану, а на п'ятий вони, знесилені, прокидаються на пустинному березі Уїбробії, де знаходять дивну флору та фауну.

Згадаймо, що Гуллівер під час своєї четвертої подорожі як капітан корабля потрапляє в країну гуїгнгннів внаслідок змови екіпажу. Його тримають під вартою, а потім висаджують на берег ще не відомої йому країни. Хоча причини "усамітнення" героїв є різними, ситуація їх ізоляції нагадує робінзонівський сюжет і знаменує собою продовження традиції, що йде від роману Д.Дефо "Робінзон Крузо".

У творах як Свіфта, так і Манова, акумульовані всі можливі логічні і психологічні докази того, що все, про що розповідається, – "свята" правда. Звертає на себе увагу детальна фіксація побутових фактів та оточення, серед якого діють персонажі. З цього погляду автор "Уїбробії" йде слідами Свіфта. Загальний характер роману нагадує утопічні та сатирико-дидактичні твори XVI ст., що набули поширення в епоху Просвітництва. Це "Гаргантюа і Пантагрюель" Рабле, "Утопія" Томаса Мора, "Нова Атлантида" Френсіса Бекона, "Комічна історія Місяця" Сірано де Бержерака, "Історія Севорамбів" Дені Вераса, "Подорож Домінго Гонзалеза до Місячного світу" Годвіна, "Місто сонця" Т. Кампанелли та ін. В деяких з цих творів основної уваги приділяється утопічним елементам, а сатира відіграє другорядну роль, в інших – навпаки. Та всі вони об'єднані універсальністю охоплення життєвих явищ, фантастичної, алегорійної канви сюжету та використання фольклору. Певний вплив щодо цього мають і античні традиції,

зокрема, сатиричні твори Лукіана.

Проте, на відміну від них, і не меншою мірою, ніж у Свіфта, подорож героїв Манова – не випадковий комічний збіг, а цілісна художня конструкція. І якими б великими не були літературні ремінісценції в “Подорожі до Уїбробі” з “Мандрів Гуллівера”, збіг може стосуватися лише частковостей. На загал весь сатиричний задум книги відображає власне світосприймання та особливості Манова як людини та письменника кінця ХХ століття.

Мандрівники Манова, як і Гуллівер під час своєї другої подорожі, опиняються спершу в ролі ліліпутів. Використовується для сатиричних завдань запозичена у Свіфта манера застосування різних пропорцій у зрості (Свіфт, у свою чергу, запозичив цей засіб у Рабле). Зменшення фізичного зросту людини є сатиричним зменшенням її того, що ми називаємо моральним та ідеологічним боком людського існування. “Туристи” зустрілись з представниками флори і фауни, порівняно з якими вони не більші за комашку. Вони самі собі здаються смішними і жалюгідними. В подальшому автор дасть їм можливість реабілітуватися у власних очах і відчутти себе в ролі “гулліверів” відносно ліліпутів летючого острова. Увага переноситься більше на внутрішній світ людини, показуючи обмеженість та відносність людського буття, що перегукується з думкою великого Декана. Ще знаходячись в океані, Цено та Ліна звернули увагу на велетенські розміри орла, далі вони помічають, що “дерева були висотою до 300 метрів, під кроною кожного з них могла б знайти захист добра половина болгарського села... При масштабах тамтешньої природи кожен метелик міг стати загрозою для їхнього життя” [9, с.198-199].

За допомогою припливу подружжю все ж вдається пройти нагромадження скель та опинитися в світі “нормальної” природи, де на безмежних просторах рівнини розкинулись поля сорго, маніоки, ячменю та інших злаків. Тут “екскурсанти” зустрічаються з аборигенами Бробом та Нег. Описуючи їх зовнішність, автор вдається до узагальнення. “Вони були такими ж на зріст, але вигляд вони мали доволі незвичайний. Шкіра на обличчі була молочно-біла, немов вони належали до індоєвропейської гілки людства. Але очі в них були вузькі та розкосі, як у монголоїдів, губи – товсті та темні, – нагадували африканців, а ніс – у чоловіків більший, у жінок – менший наближав їх до індіанців. На спині в них росли гриви. Волосся росло вздовж всього хребта і перемішалося з волоссяним покривом голови. Трохи нижче під гривами висіли розкішні кінські хвости” [9, с.207]. На знак привітання уїбробці іржали, а спілкувалися на староанглійській мові.

Це місце твору Манова безпосередньо нагадує відповідне місце в творі Свіфта. Автор явно пов’язує його з Гуллівером. При зіставленні з “Мандрами Гуллівера” бачимо, що жителі країни гуйнгнмів на перший погляд були звичайними кінями. “Вітаючись, вони легенько торкалися

один одного правими передніми копитами і, розмовляючи, по черзі іржали" [13, с. 241]. Поведінці цих тварин були властиві послідовність, розсудливість та цілеспрямованість. Мова розумних коней нагадувала верхньоголландську або німецьку, але була виразнішою. Можна впізнати цю місцевість, але як вона змінилася за два з половиною століття!

Цено Драгоєв вже не застав там розумних коней – гуїгнгнів. Держава населена уїбробцями, котрі видають себе за нащадків уїнінімів. В дійсності ж вони беруть свій початок від уїнінімів та єгу. Від перших в них тільки хвости, гриви та копита, в усьому іншому вони плоть від плоті єгу. Але ця загадка, що переслідувала болгарського зоолога впродовж всього перебування в Уїбробії, відкриється йому повністю лише в кінці роману зі слів капітана Лемюеля (Гуллівера – М.Н.) під час їх спільного перебування у в'язниці Енсестрел Касл¹. Але це потім. Поки що все замасковане під вивіскою високої цивілізації.

Уїбробія вражає своєю технікою майбутнього. Привертає увагу складна комп'ютеризована техніка і водночас простота вирішення інженерно-технічних завдань. Напр., широка та сяюча автострада мала по вісім смуг з кожного боку і кожна з них мала здатність автоматично зміщувати транспорт вліво при перевищенні певної швидкості. Тому в Уїбробії нема катастроф. Пізніше читач довідається, що покриття автостради зроблено з хімічно переробленого та пресованого... гною. З цього ж легкого матеріалу будуються і багатопверхові будинки. Всюдиходи могли проноситися зі швидкістю 490 миль² на годину, летіти в повітрі, плисти на воді та під водою. Тому в Уїбробії не будують мостів та літаків, що економить великі кошти. Музика виникає відповідно з настроєм - для цього достатньо її лише подумки забажати.

Щоправда, в Уїбробії, як у всіх високорозвинених країнах Європи всіх часів, бувають непорозуміння з водопостачанням. Але в такому випадку її жителі користуються ультрадушем – великим матовим склом на стелі ванної кімнати. Місто Лаггнegg – надсучасне. Нові знайомі болгарських громадян – Броб та Нег Уїнінім, а пізніше до них "приєднується" містер Шлік – знайомлять їх з містом. Кожне вільне місце в ньому щедро засіяне і являє собою чудове пасовисько – "Грассі-сквер"³, що пов'язано з біологічною структурою уїбробця та його духовними запитами. Тут все продумане наперед і до найменших дрібниць.

Відсутність в Уїбробії корів, овець та інших тварин, що дають молоко, пояснюється високою громадянською свідомістю уїбробців: після їжі обидві статі приймають участь у ритуалі здачі молока. Їх молоко характеризується підвищеним вмістом цукру і тому велика його кількість експортується до сусідньої країни Бробдінгуї, чим

¹ Ancestral Castle - замок предків (англ.)

² миль - англ. сухопутна, 1524 м

³ покрита травою площа (англ.)

підривається міць останньої.

“Бробдінгуйя”, як і “Уїбробія”, є варіантом свіфтівського слова “Бробдінгнер” (brobdingnag). Ці слова є очевидною вказівкою на зв'язок традиції зі Свіфтом. Але якщо у Манова ці назви країн не мають етимології, то у Свіфта слово “brobdingnag”, на думку англійського літературознавця Генрі Морлі, являє собою анаграму; воно містить букви, які входять до слів “grand”, “big”, “noble” (великий, значний, благородний) [1, с.468].

Враження болгарського подружжя від уїбробського побуту доповнюються думками про “переваги” уїбробської цивілізації: скрізь, де їм заманеться, уїбробці займаються... коханням, не тільки посеред авеню та роудів, але й на тротуарах, в під'їздах і безпосередньо на “грассі-скверах”. Цей звичай у них, як іронічно зауважує автор вустами Цено Драгоева, “практичний, навіть демократичний”. Зрештою, це рятувало націю від звичного лицемірства, про що свідчить також узаконена присутність в сім'ї “третьої” або “третього”.

В цій частині твору Манов, звичайно, проводить історичну паралель з сучасністю: тут і сексуальна революція, і сексуальна вседозволеність, і проблеми “високої” моди (Манов-кутюр'є одягає молодих уїбробок в “костюм”, що прикриває лише праве вухо та мізинець лівої ноги, дотепно ввівши в уїбробський обіг вираз “чесна на вуха”).

Навіть висококваліфікованому зоологу Цено Драгоєву важко дати однозначну відповідь на питання: що ж це за істоти – уїбробці? Крок за кроком, розділ за розділом Манов підводить читача до розгадки їх таємниці. В п'ятому розділі роману автор намагається надати їм наукового обґрунтування. Спираючись на вчення Ліннея, Ламарка, Кюв'є, Дарвіна та інших класифікаторів тваринного світу, можна було б віднести уїбробців до типу хребетних, класу теплокровних, сімейства ссавців, виду травоядних, різновиду однокопитних. Але дещо стосовно них не вкладалося в звичні рамки. “Вони, наприклад, їли траву та зерновий фураж, іржали та фиркали, але не були справжніми кіньми; вміли брикатися та хвицатися, але відрізнялися від віслюків; майстерно повзали на животі, але було б перебільшенням зарахувати їх до плазунів; вони ричали та кусалися, але відрізнялися від мавп та тигрів...” [9, с. 268]. Продовжуючи цей перелік, Манов використовує сатиричне подвійне віддзеркалення – нелюдськими якостями ці тварини нагадували людей: “...крали, вбивали, готували війни, доносили, безладно злягалися, вчиняли різноманітні свинські діяння та володіли розбірливою мовою, проте не були людьми...” А далі автор додає, що “вони були в цілому інтелектуальними істотами, наділеними розумом, але це не давало підстав, щоб віднести їх до нащадків homo sapiens”.

В романі “Подорож до Уїбробії” співіснують гуллівєріяда та утопія, або точніше, антиутопія. Якщо класичні утопії Т.Мора та Т.Кампанелли, як

правило, показували людину та суспільство такими, якими вони повинні і можуть бути в майбутньому, в ідеалі, то Манов (як і Свіфт) показує, до якої деградації можуть призвести певні тенденції, закладені в реальній сучасній йому цивілізації та в самій природі людини, якщо вони візьмуть гору. При цьому як Гулліверові, так і Цено надана роль сторонніх спостерігачів та описувачів, лише з різницею в часі.

Герої Манова відкривають сучасний їм світ, світ розрахунків та ілюзій. В філософському та соціально-історичному плані ці ілюзії можна доповнювати чи відкинути. Але вони залишаються вірогідними в своїй сукупності. Суспільство розглянуте в різних аспектах його відношень з людиною. Роман є характерним для літератури ХХ століття прикладом оновлення художніх форм попередніх епох, насичення їх актуальним змістом. Адже "одні й ті ж пороки та божевілля панують скрізь, принаймні в цивілізованих країнах Європи, і автор, який має на меті лише певне місто, провінцію, царство або навіть століття, не тільки не заслуговує на переклад, але й бути прочитаним" [14, с.226].

Разом з тим, Манов не обмежується трансформацією свіфтівського світу. Його герой демонструє Гулліверові всю нашу земну кулю в лахмітті війн та розбрату. Помітною є дуже сильна тенденція до понаднаціонального зображення та узагальнення, яка є характерною для сатиричної та утопічної літератури ХХ століття.

Твори К.Чапека, зокрема, відрізняючись філософськими узагальненнями, сатирично скеровані не лише на певні явища дійсності, але й на реальні події тогочасного суспільно-історичного та міжнародного життя. В його романі "Війна з саламандрами" (1936) читаємо: "Колись говорили про жовту, чорну або червону небезпеки; але все це були люди, а коли мова йде про людей, то ми спроможні так або інакше уявити собі, чого вони можуть бажати. Але коли ми не маємо навіть уяви про те, як і проти чого доведеться людству оборонятися, то принаймі одне повинно бути ясно для всіх: якщо на одному боці будуть саламандри, то на другому встане людство" [10, с.452].

З усіх свіфтівських країн Манов вибрав ту, яку Свіфт поряд з гуйнґнмами, расою розумних коней, заселив стадами бридких єгу, і ці тварини, мабуть, – найсильніша пародія на все людство в світовій літературі.

Жоден сатирик для зображення вад сучасного йому суспільства не міг пройти повз свіфтівських єгу. Вони з'являться перед Діккенсом під час подорожі на пароплаві з Цінціннаті в Луїсвіль у вигляді пожадливих обивателів, які поспіхом, "подібно до єгу опорожнюють свою годівницю" ("Американські нотатки"). Єгу воскресають в створених фантазією Уеллса людях з острова Ремпол. Ціла низка варіацій об'єднує свіфтівських єгу з жадливими канібалами на картинах Ф.Гойї та чудовиськом Франкенштайном в романі Мері Шеллі. А лівині та

дурнуваті пінгвіни А.Франса, саламандри К.Чапека або небачені істоти мавпячої породи "тропі" в філософському романі французького письменника Веркора – теж своєрідні різновиди єгу.

Зі своїми єгу Еміл Манов знайомить читача в шостому розділі роману. Це – жителі Західної резервації. Досі про них було відомо тільки те, що вони беруть свій початок від однієї англійської пари, яка колись давно і невідомо як опинилася на цій землі. Тепер автор показує їх близько і у повній "красі". Як зоолог Цено Драгоев не вважає фізіологію потаємним боком життя, що мотивує вживання ним часом грубих, а інколи й неприємних фізіологічних подробиць. Цим самим Манов ще раз нагадує думку Свіфта про те, що духовна велич людини нерозривно пов'язана з тілесним, а це останнє необов'язково є вишуканим.

Коли Цено побачив єгу, в нього перехопило подих. Він згадав, як декілька разів їх з Ліною приймали за представників цієї жадливої пародії на людину, і відчув на спині мороз. "Страшна підозра, а може, й прозріння, змусило мене уважніше вдивитися в тварин і, чесно кажучи, я був дуже засмучений" [9, с.277]. З убивчою ґрунтовністю показана фізіологічна спільність між єгу та людиною. Письменник прослідковує генетичний зв'язок між найскладнішими проявами психіки цивілізованої людини з елементарними інстинктами первісної людини. Ці тварини - хитрі, жорстокі, підлі та брудні істоти. Їдять вони всілякий непотріб, до якого б не доторкнулась інша тварина. Від них доноситься нестерпний сморід. Гіпнотичну дію на них має каміння з яскравим блиском. За нього вони б'ються, дряпаючи один одного довгими брудними нігтями, кусаються, рвуть один одного величезними іклами, підкрадаються та завдають ударів по потилиці, виражаючи свою лють ричанням та пронизливим завиванням. Інколи вони навіть забувають, за що б'ються і де їх вороги, і б'ють себе самі, рвуть на собі волосся та роздряпують шкіру.

Манов оперує різними символами влади, встановлюючи механізми їх взаємодії. Не забуваючи про фашизм, він спирається також на історію східних деспотій або на архаїчний побут не дуже віддалених від нас в часі маленьких африканських царств. Цим пояснюється вживання чотирьох різноетнічних антропонімів в іменуванні ватажка. У ватажка стада єгу за номером тридцять п'ять нуль два, який відрекомендувався як вождь Адольф Мванга Лопес Сауд, були свої "ближчі люди", самці та самки, які час від часу лизали п'яти та зад ватажка. Той, в свою чергу, давав по зубах як тим, хто йому набридав, так і тим, хто недостатньо старався. Що стосується самок, то вони щипали одна одну, смикали за волосся, і в той же час кожна з них намагалась доторкнутися до "вінценосця" рукою або стегном. Найдивовижнішим було те, що ці тварини володіли виразною староанглійською мовою. Взагалі вчинки єгу зі свити вождя не були вчинками тварин в прямому розумінні слова. Автор натякає на аналогії з життя сучасного йому суспільства і

проголошує осуд найгіршим проявам його діяльності – розбрату, лицемірству, боротьбі за владу та ін.

Людство, при всіх його здобутках розуму, вироджується – ця теза багато разів повторювалася в “Мандрах Гуллівера” і звучала грізним застереженням про те, до чого людство може дійти. Очевидно, що внутрішня та зовнішня подібність до егу співвітчизників як Гуллівера та Свіфта з одного боку, так і Цено Драгоева та Манова з іншого, унаочнює закінчення циклу цивілізації суспільства за умови, якщо найближчим часом не буде спроб зупинити його розпад. Проте за допомогою егу уїбробці вирішили одну з своїх важливих проблем; в резервацію до егу відправляють уїбробців, які були запідозрені в антиуїбробських замислах, де їх просто закидають нечистотами і вони задихаються. Такий спосіб езекуції зручний та економічно вигідний державі. Егу необхідні уїбробцям, “самим своїм існуванням вони доказують, що уїбробці не мають з ними нічого спільного” [9, с.280].

Гуїгнгами Свіфта по-своєму вирішували проблему егу: вони влаштували генеральну облаву і оточили все стадо; винищивши дорослих, гуїгнгами забрали собі кожен по двоє малюків, помістили в хлів, приручили і навчили їх носити вантажі. А далі планувалася стерилізація молодих егу, що дозволило б покласти кінець цілому племені протягом одного покоління. Це пророкувало найновіші методи впорядкування людської природи. Особисто Манову був добре відомий оснований на бездушному прагматизмі гітлерівський “новий порядок”.

При розгляді “Подорожі до Уїбробії” звертає увагу той факт, що всі персонажі – це або алегорійні фігурки, або гротескні маски. Дійові особи виконують певну, чітко обмежену функцію. Їх мова та вчинки важливі не як такі, не для вираження характеру, а для ілюстрації певних сатиричних та утопічних положень. Гуллівер є теж чисто номінальним героєм. Це – звичайна нормальна людина. Його образ має сюжетоутворюючу роль, даючи можливість нанизувати на стрижень його мандрів сатиричні картини вигаданих держав і дивитися на них очима саме нормальної пересічної людини. Подібну ролю відіграє образ Цело. Це – також пересічна людина, нічим особливим не вирізняється, але, подібно до Гуллівера, він має здоровий глузд і освітлює Уїбробію теж з позиції нормальної людини, але людини, яка збагачена похмурим досвідом ХХ століття. Цено Драгоеву бракує цілісності, але автор і не ставив перед собою такого завдання. Характер головного героя змінюється відповідно до ідейно-художніх завдань кожного з розділів роману, відтінюються лише ті риси, які відповідають покладеним перед ним завданням.

Болгарський Гуллівер – відкривач істини, але зовсім необов'язково, щоб він правильно її тлумачив. Він самостійний перш за все в ролі оповідача; це сучасник Манова, який легко при звичається до фантастичних форм існування раніше невідомої країни, що описує її

зсередини. Цено Драгоєв – не підставна фігура, а соціально та до певної міри індивідуально визначений оповідач. Людина змінюється відповідно до обставин і розглядається через їх призму. Під впливом побаченого у Цено намічається шлях від наївно-критичного сприйняття незнайомого йому середовища в перших розділах твору до подальших роздумів та зіставлень, до пафосу, з яким розвінчується людство при описуванні резервації егу. Читач, що йде слідом за ним, вживається у відкритий ним фантастичний світ і врешті впізнає також себе в найбільш відразливій істоті, відкритій мандрівником.

Але, крім ролі оповідача, у Цено є ще одна – роль учасника описуваних подій, героя комічного відкриття істини. З яким героїзмом Цено нагромаджує барикаду біля дверей спальні, щоб захистити свою дружину від надмірної уваги “третього” в сім’ї в другому розділі. Але, в той же час, в п’ятому розділі він легко погоджується на принизливих умовах “уїбробізуватися”, тобто прийняти підданство Уїбробії, хоча і продовжує захищати честь Європи та людства. А в кінці роману проявляє мужність та винахідливість, і велетенський птах Рух переносить Цено, Ліну та капітана Лемюєля у збудованій ними скрині за межі в’язниці та Уїбробії взагалі. Тобто, Манов використовує тут спосіб, навіяний йому другою частиною “Мандрів Гулллівера”, а також, безперечно, казками “Тисячі і однієї ночі”. Велетенський птах Рух (Rokh) відомий багатьом східним легендам: іранським, арабським і т.п. (інколи під іншими назвами – Суена, Anqa, Simorgh). Під назвою Сіморг він згадується в “Шахнаме”, в повісті про Сіндбада-морехода з “Тисячі і однієї ночі”, і з того часу набув величезної популярності. Окремі особливості композиційної побудови) засвоювалися в різних європейських літературах. Відомим він був також середньовічним легендам про Олександра Македонського та Марко Поло. Отже, образ птаха Рух широко відомий як в близькосхідному, так і в європейському регіоні. Тому він не вимагав у Манова ніяких подальших пояснень.

Оскільки оповідь ведеться від першої особи, можна зробити припущення, що вустами Драгоєва передає свої думки сам автор роману. Проте, це не дає підстав ставити знак рівності між Цено Драгоєвим та Емілом Мановим.

Наслідкування сюжету-еталона Свіфта легко вбачається в розв’язковій сюжету роману. Манов теж користується прийомами одивлення, тобто представляє звичне, а тому й єдино можливе в незвичайному ракурсі. Таким прийомом користувалися й інші письменники XVIII століття. Якими можуть здатися європейські порядки людині іншої цивілізації – персові (Монтеск’є, “Персидські листи”), або людині, яка виросла серед природи (Вольтер, “Простодушний”).

Мета прийому одивлення полягає в тому, що спочатку автор ніби змінює лінзи, через які його герой розглядає людей, а потім і просто

перевертає з ніг на голову, і розумні тварини керують здичавілими людьми. Подібне простежується і в Манова, в романі якого втілюється основний задум автора – переосмислити фігуру Гуллівера з морально-етичних позицій сучасного йому суспільства, відобразити ті зміни, які мали місце в світосприйнятті та моралі людини за більш ніж двохсотлітній період розвитку цивілізації. Свіфт свого часу вже дійшов висновку, що “життя – це не фарс, а блазнівська трагедія, тобто найгірший з видів творчості” [12, с.55].

Грка іронія Манова, щоправда пом’якшена гумором та насмішкуватим ставленням до особи героя, відрізняється від зневажливої іронії Свіфта, але й вона не менш гостра. В індустріальному та аграрному відношенні уїбробці випередили людство приблизно на сторіччя. Головним показником цього є одержання нейтринної енергії. Вони дуже люблять, цінують природу та її красоти. Але при цьому вони “освоїли” та перемогли її цілком. Про це говорить відсутність будь-яких диких тварин та птахів у населеній частині країни. В ріки та озера викидаються промислові відходи, щоб надати воді “сучасного” відтінку. Відповідно змінені і назви річок. Діамантова дістала назву Кемікл рівер (Хімічна річка – М.Н.), а Синя – Екскремент рівер. З цих причин річки вже не “забруднюються” рибою. Піклуючись про повітря, уїбробці використовують пульверизатори для розповсюдження диму, пилу та нейтринних відходів, так як це “підвищує” якість атмосфери до рівня прогресу в цілому. А далі – дуже просте саркастичне пояснення: яким чином вони могли хоча б частково регулювати демографічний вибух, якщо б не було інфарктів, лейкемії, ідіотизму та інших “корисних” захворювань?

Уїбробія – це віце-губернаторство, а її верховні правителі – три віце-губернатори (віце- по відношенню до Уїнініма однокопитного). Автор показує нам державу, керовану тріумвіратом ідіотів, у котрих з нагрудних кишень на манер хусточок виглядають ліліпути-радники. Це ті ж самі ліліпути, з якими читач познайомився у творі Свіфта. Навіть імена Манов залишив незмінними – Рельдресель, Флімнап, Болголам. Як пояснюють віце-губернатори, їх ліліпути є представниками древньої раси, що існувала задовго до уїбробців. Вони не ростуть, не зменшуються і, якщо у них насильницьким шляхом не відібрати життя, не помирають. Не беручи до уваги натяків на імена, мова йде про незмінність способів досягнення вищих щаблів влади за рахунок людської гідності – необхідно лише добре володіти мистецтвом акробатики. Спритність та стрибки є не лише придворними чеснотами, але й необхідними ознаками відмінності політиків нової формації. Це говорить не тільки про пігмейську чванливість сильних світу цього, але й про принцип державної величі, що розчавлює під собою людину.

В Уїбробії не можна ставити запитань. Філософ Шпік, приятель та гід героя Манова, пояснює: “Наше головне завдання полягає в тому, щоб

попереджувати зайві запитання і таким чином допомагати інтелектуальному підйому нації... Наша філософія доволі гнучка і завдяки цьому непоборна" [9, с.221]. Самою художньою логікою, а може й свідомо, автор об'єктивно висміює негативні риси комунізму. В цій країні філософія залежить від посівів. В урожайний рік проповідується матеріалізм, а в неурожайний – ідеалізм, стоїцизм і тому подібне, – вибір великий, на всі випадки можна що-небудь підібрати.

Пишучи про уїбробське культурно-освітнє життя, Манов, безсумнівно, спрямовує увагу читача на Китай. Це місце є очевидним натяком, сатиричним віддзеркаленням дійсності маоїстського Китаю. Автор пише: "Культура уїбробців формується не стільки дітьми, скільки солдатами під час польових навчань та фермерами, котрі займаються творчістю в перерві між обкопуванням кукурудзи та зрошенням рису. Уїбробські діячі мистецтв разом з професорами та академіками вчать в них" [9, с.237].

Цікавим є те, що розумні коні Свіфта взагалі обходяться без писемності. Гуллівер в захваті від кінської ідилії. Разом з тим перед ним відкривається світ, де не знають ні кохання, ні суму, де розміри потомства прискіпливо регулюються, а на загальних зборах обговорюються лише два питання – забезпеченість їжею та розмноження. І далі оповідач повідомляє, що слово гуїгнгм за своєю етимологією означає довершеність природи.

В бібліотеці Уїбробії виведені золотом написи пояснюють різницю між книгою і туалетним папером і радять: "Не плюйте в книги, крім як в книги класиків" [9, с.238]. Там є книги, які корисні, навіть якщо їх не читати, достатньо подихати повітрям біля них. Вони написані на мові блефуску, зовсім нікому не відомій, і читаються такі книги під мікроскопом. Оповідач називає цю літературу ліліпутською. Є також і велетенські книги, які можна підняти лише за допомогою спеціальних підйомників. А настільною книгою кожного істинного уїбробця є жовто-зелена книга з думками та порадами їх древнього короля Джорджа Франсуа Олександра Чжао Вільгельма Мухаммеда ібн-Сауда Мванго Чіпполіні де Торероса XXXI. (Тут Манов знову прозоро натякає на комунізм взагалі, зокрема, на Китай, а також на книжечку-цитатник китайського вождя Мао). Кожен уїбробець читає що-небудь з цієї книжки три рази на день перед їжею. Однією з мудрих порад є така: "Якщо тобі хочеться чухатися, почухайся, і все мине. Якщо ні, то звернись до поліції" [9, с. 214]. Адже відомо, що народи все ще існують на світі лише завдяки тому, що керуються на кожному кроці настановами своїх великих мужів.

Законодавство спрощене: судять не вбивць, а тих, хто був ними вбитий. Крадіжок давно нема, тому що закон про них вкрадений. Правосуддя чиниться навпаки. Досить лише однієї цитати з уїбробської Конституції, щоб зрозуміти, на якому рівні тут свобода думки: "Кожна

думка, що виражена усно, письмово, посередництвом жестів, іржання, фиркання, рухів тілом, або якимось іншим чином, є злочином проти свободи думки і карається” [9, с.251]. Таким чином, помітним є закріпленій Конституцією статус влади, що є незмінною, а боротьба за владу між Лігою задньокопитних та Лігою передньокопитних є такою ж непринциповою, як змагання за пріоритет у моді.

Висміюючи форми партійної боротьби в Англії XVII-XVIII століть, Свіфт змальовує дві ворогуючі партії в імперії ліліпутів – Тремексенів та Слемексенів, які відрізнялися високими та низькими підборами. Цим самим тут відображено реальний факт: за часів Єлизавети у аристократів була мода на взуття з широкими носками, пуритани ж принципово стали носити гостроносе взуття. Показовим є й те, що свої прізвиська вони дістали від назви зачіски. Аристократи носили довгі закручерявлені локони (love-locks). На противагу їм пуритани коротко стригли волосся в кружок, за що й одержали в 1641 році прізвисько “круглоголових” (roundheads). Згадаймо також гостру полеміку з приводу того, з якого боку треба розбивати варене яйце.

До історії в Уїбробії ставляться як до чогось міфічного, і це дає змогу трактувати історію відповідно до смаку правителів та вимог дня. Недаремно Манов вустами свого героя Цено порівнює цю країну з хунтою, “... так як всі хунти світу давно поводяться так само і в цьому відношенні різниця між ними та Уїбробією чисто формальна” [9, с. 252].

Цікавим для порівняння видається інше визначення історії. “Історії не існує – є лише белетристика різного ступеню достовірності”, – говорить Гор Відал вустами свого героя барона Якобі. А зрозуміти минуле він рекомендує за допомогою Данте, Шекспіра та інших письменників, історія яких не завжди точна, проте характери завжди правдиві [3, с.115].

На основі традиційного сюжетного матеріалу сформований автором і специфічний хронотоп роману. Уїбробці навіть не чули про Грінвіцький меридіан. Їх материк (до речі, під тією ж назвою, що й країна) знаходиться по обидва боки Уїбробського меридіану, а останній ділить на дві рівні частини сам материк. На його території є ще одна країна – Бробдінгуйя. Але нічого подібного не було на європейських географічних картах. Очевидно, на думку автора, Уїбробія була величиною, яка визначалася сама по собі, не співвідносячись з іншими величинами.

Таємницю цієї країни автор відкриває в одинадцятому розділі вустами двохсот’яятирічного капітана Лемюеля (Гуллівера). Виявляється, що цей острів – плаваючий материк. Клімат є постійним, оскільки у них є материкова кліматична установка. Плаваючий материк якимось чином зібрав не своїй території ліліпутів, бробдінгунців, глаббдобрібців та інші народи і, таким чином, відбулося змішування рас. Наймовірно, але першими почали це робити прекрасні та

доброчинні уїнімі, головну роль в цьому виконували ненаситні кобилиці-уїніміки. Лише ліліпути через свої розміри не брали участі в процесі змішування. Більшість з них загинуло в натовпі, лише деяким пощастило заховатися в мишачих норах; пізніше звідти їх дістали уїбробські правителі, яким потрібні були радники. В своєму початковому вигляді залишилася також одна група уїнімів. Але від гігантів-бробдінгнежців не залишилося й сліду. Незважаючи на це, жителі називали себе уїбробцями від уї(нінім) та броб(дінггер), щоб виглядати нащадками коней та велетнів.

Проте географія Уїбробії, з якою познайомив болгарського зоолога містер Шпик, призначена для масового вжитку, а доброму політикови притримуватися її було б смішно. Під час візиту до Резиденції Летючого острова віце-губернатори довірливо повідомляють авторові, що "вони вже сидять шістсот років на своєму острові, і, Уїнім дасть, посидять ще. Зі всієї географії та космології це єдина реальність, за яку вони тримаються... І як тримаються!"

Уїбробія не бажає бути відкритою людству. Принцип "ніяких контактів" був у них традиційним, і початок цій традиції був покладений одним європейцем ще два з половиною століття тому (тепер ми знаємо, що йдеться про Гуллівера). Цей капітан розповсюдив такі відомості про Європу та людство, що з тих пір кожному уїбробцю не приходить до голови побажати контактів. Манов знов прозоро натякає на Китай, Велику Китайську стіну. Хіба ж не таку саму роль відігравала в Європі Берлінська стіна? Спадає на думку й більш узагальнений термін У.Черчілля – "залізна завіса". Хіба світ вже забув, що він був поділений на два непримиренні антагоністичні табори? А такі терміни як "мерзенне обличчя капіталізму", "полювання на відьом", "холодна війна"?

Стиль "Подорожі до Уїбробії" нагадує стиль "Мандрів Гуллівера". Але тут йдеться не про вплив у звичайному і найпоширенішому сенсі цього слова, а про свідоме прагнення використати зразок як модель для створення нової модифікації твору. Звідси – особливий характер як аналогій, так і різниці між зразком та варіантами його перевтілення. Точне датування подій, увага до подробиць, спосіб оповіді (від першої особи) безперечно йдуть від "Мандрів Гуллівера". Чисельні відомості з зоології та інших галузей знання, розподіл роману на дванадцять розділів з коротким описом того, про що йтиметься, на початку кожного з них, введення в художню тканину твору посилань на ім'я героя Свіфта, а також деякі власні імена, оптимістична атмосфера роману також примушують згадати стиль твору Свіфта. Взагалі мова повинна йти про такі форми впливу, які позначаються поняттям ремінісценції та творчого імпульсу.

Текстуально читач зорієнтовується на Свіфта за допомогою чисельних опосередкованих згадувань "одного англійського капітана".

Крім того, автор роману робить прямі вказівки на ім'я героя великого Декана. В п'ятому розділі під час візиту до Грейтполісмена¹ Лагннегу містера Рольфа останній знайомить Цено з картотекою біографічних даних про всіх народжених та ще не народжених жителів області. Оповідачеві представлена стара фотографія з написом на староанглійській мові: "Лемюель, англієць, за його твердженням, капітан торгового флоту Її Величності. Прибув вдруге і востаннє до Уїбробії в 1716 році. Вирок від 30 січня 1745 року. Справа закінчена". У восьмому розділі автор присутній на дивному сеансі в Уїбробській академії наук, де зустрічається з тінями видатних та прославлених державотворців, починаючи з XIV століття до н.е. і закінчуючи Муссоліні, Гітлером та іншими тінями тих людей, "хто робить честь людству та до деякої міри виправдовує його існування" [9, с.312]. Тінь Свіфта, зокрема, встановлює, що вже два з половиною сторіччя критика та всі благопристойні люди Англії безперервно його сварять та картають, не шкодуючи епітетів – "божевільний", "мізантроп", "опоганювач батьківщини" та інших. Тіні Рабле, Вольтера та Гоголя погодилися, що це найбільша честь, на яку сатирик може надіятись, і потиснули йому руку.

Прийом часового перенесення із теперішнього в історичне позаособистісне минуле є досить традиційним у світовій літературі. Зміст таких творів не в зображенні власне історії, а в зіставленні минулого та сучасного, щоб на відомому історичному і літературному матеріалі ставити важливі для даного народу або навіть людськості загальнозначимі актуальні проблеми. Не вдаючись до детального розгляду еволюції цього прийому, доцільно відмітити з цього приводу історико-фантастичні повісті Святоплука Чеха "Нова епохальна подорож пана Броучека цього разу в XV сторіччя" (1888) і Марка Твена "Янкі з Коннектікута при дворі короля Артура" (1889), де автори досягли не тільки проблемного, а й сюжетного зіставлення сучасності з минулиною [6, с.44].

В десятому та одинадцятому розділах під час перебування в "Енсестрел стейбл"² автор безпосередньо знайомиться з "сином" філософа та декана собору святого Патріка в Дубліні. А в кінці роману, під час сцени прощання, Манов зриває останню маску з алегорійного образу старого капітана і повідомляє читачеві, що це – не хто інший, як Лемюель... Гуллівер з Ноттінгемширу.

Роман Еміла Манова поєднує в собі дві форми рецепції "Мандрів Гуллівера": використовується ТСМ та дописується історія самого Гуллівера. Читач свіфтівського твору, напр., не знав деяких подробиць щодо зовнішнього вигляду короля Ліліпутії – капітан Лемюель не розповів про це своїм читачам, щоб вони, бува, не подумали чогось

¹ Great policeman - великий поліцейський (англ.)
² stable - конюшня (англ.)

про свого короля. З тієї ж причини він відмовився від детальнішого опису своїх зусиль при гасінні пожежі в королівських покоях. Хоробрий капітан не згадав і про те, що великанша-дружина того фермера, який знайшов його на своєму полі, першою намагалася з ним переспати, але йому вдалося проповзти між її пальцями та заховатися у старому черевикові до приходу її чоловіка. Взагалі, Гуллівер мав великий успіх у представниць "велетенської" слабкої статі. Він не міг написати й про те, як одного разу чоловік фрейліни трохи не ввіймав їх "на гарячому", і вона в гарячці заховала Лемюєля собі у... вухо, а потім ледве витягла звідти. Манов дописує також деякі випадки, що сталися з Гуллівером у країні уїнінімів. "Наприклад, при зустрічі з першим уїнінімом капітан сплутав його із звичайним конем і спробував сісти на нього верхи. Але уїнінім брикнув, і капітан Лемюєль, впавши на каміння, сильно поранився. Це він приховав через патріотичне почуття: боявся кинути тінь на здатність англійців до їзди верхи" [9, с.381].

"Мандри", "подорож" є виразними метафорами поняття "життя". Еміл Манов прощається зі своїми героями, розводить їх по різні боки Ламаншу, але вони залишаються сповненими надії. Незважаючи на сувору реальність, автор залишає своїм країнам та Гулліверові шанс, як і всьому людству в цілому. Все залежить від того, чи зможе людство знайти врешті необхідний йому правильний шлях розвитку.

1. *Аникст А.* Примечания // Свифт Дж. "Путешествия Гулливера". - М., 1976.
2. *Веркор.* Люди или животные. - К., 1989.
3. *Видал Г.* 1876 // ИЛ, 1986. - № 5.
4. *Волков А.Р.* К теории традиционных сюжетов // Сравнительное изучение славянских литератур. - М.; 1973. - С. 303-314.
5. *Волков А.Р.* Переробка як особливий вид міжлітературної взаємодії // Радянське літературознавство, 1984. - № 6. - С. 13-24.
6. *Волков А.Р.* Часове перенесення із теперішнього в минуле // Поетика. - К., 1992. - С. 42-57.
7. *История английской литературы.* - Т.1, вып.2. - М.-Л., 1945.
8. *Лебедев А.Е.* "Путешествия Гулливера" Джонатана Свифта // Лит. связи и проблема взаимовлияния. - Горький, 1978. - С. 125-135.
9. *Манов Э.* Избранное. - М., 1982.
10. *Чапек К.* Вибрані твори. - Ужгород. - 1951.
11. *Davis, H.* Jonathan Swift. Essays on his Satire. N.Y., 1964.
12. *Swift J.* Modern Judgements, ed. By A. Norman Jeffares.
13. *Swift J.* Gulliver's Travels. Signet Classic, USA, 1995.
14. *The Correspondence of J. Swift, vol. III.*

Стаття надійшла до редколегії 16.10.98

Summary

Emil Manov is the famous modern Bulgarian writer. Using the plot and some techniques of the great English satirist Jonathan Swift, he created his own original work "A Travel to Uibrobia", in which he showed in a grotesque and fantastic manner the life of society under dictatorial regimes of the XX century and ridiculous forms of "cultural revolution" in China in particular. His novel raises a lot of universal human problems.

To trace the transformation of Gulliver's plot on the basis of E. Manov's novel is the main objective of the given article.